

daartegen bestand was. Maar sinds ik een ingenieur met zijn vrouw heb horen kijken over aardappelen en brood, en sinds ik meermalen mensen heb horen schelden om de verdeling tussen hun vrouwen en hun kinderen weet ik beter.¹

Een meer algemeen beeld van de situatie van deze groep gedeporteerden in de laatste maanden van '44 treft men aan in een reeks aantekeningen in Herzbergs dagboek die eind oktober begon en waaruit wij de volgende fragmenten weergeven:

'Het is hondeweer. Het regent maar door en er heerst een vinnige, doordringende kou. Kachels zijn geplaatst, maar kolen zijn er niet. Die zijn beloofd tegen 1 november. Vandaag is het 30 oktober, maar kolen zijn niet te zien. De Engelsen zullen wel eerder hier zijn dan de kolen.

Onze schoenen zijn kapot. Repareren is onmogelijk en waar het nog mogelijk is, worden twee of drie rantsoenen brood daarvoor gevraagd. Zogenaamd voor het materiaal. Onze sokken zijn aan flarden. Het grootste deel der mensen loopt in lompen. De arbeid (buitenwerk) duurt van half zeven tot half zes. In de 'schoenen' 2 uur langer.

Doorweekt komen de mannen thuis. Alles wordt meegeslept. Zieken, ouden, wat men maar vinden kan. Op het ogenblik is 25% van de mensen ziek. Zeshonderd liggen te bed, vierhonderd in het oudelieden- en invalidengesticht. Daar sterven er dag aan dag.

8 november – Men kan zich . . . helemaal niet voorstellen welk een uitwerking het noodweer hier heeft. De grond is nagenoeg geheel ondergelopen, wat een catastrofe betekent, aangezien bijna niemand meer hele schoenen heeft en reparatiemogelijkheden nagenoeg niet bestaan. Vervolgens lekken de zolderingen van de barakken en tocht het er geweldig. Wij zijn dan ook zeer bang voor de winter.

Ondanks het hondeweer gaat het buitenwerk en gaan de appels gewoon door. De mensen keren terug, verkleumd tot in de botten en doorweekt van het water. De SS scheidt daarin een satanisch vermaak.

Het eten wordt belangrijk slechter. Het broodrantsoen is allang verminderd. Het middageten bevat nagenoeg geen aardappels meer. Wij eten elke dag koolraap, 7 dagen in de week.

. . . 15 november – Natuurlijk kan het nog erger. Het sneeuwt.

. . . 23 november – Oh, de somberheid, de duisternis, het onmogelijke vuil in de barakken. Mensen, die de hele dag in een donker krot liggen, waar men geen hond zou laten. En de kleren, de dekens, de lakens, zijn tot lompen geworden. Oh, deze afzichtelijke armoede, de grenzeloze honger, die erger en erger wordt. We eten elke dag koolraap in water gekookt met nauwelijks een aardappel er in.

¹ Abel J. Herzberg: *Tweestromenland. Dagboek uit Bergen-Belsen* (1950), p. 199.